

ШКІЛЬНА ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ: НАДБАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ

Пометун Олена, Ремех Тетяна, Сєрова Галина
DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-539-6-23>

ВСТУП

Глобальні проблеми, сполучені з питаннями виживання всього людства, рельєфно виявилися на межі XX та XXI ст. Очевидним став той факт, що нові технології неспроможні відвернути ймовірні екологічну й соціальну катастрофи. Тому нинішнє й майбутнє планети потребувало нової філософії, нової політики й нових моральних зобов'язань кожної людини і людства в цілому – світосприйняття й загальнолюдської системи цінностей, де збереження і захист людини та довкілля є цінністю, рівнозначною життю. Це обумовило виникнення нової парадигма знання, що наголошує на поєднанні екологічного, соціального й економічного аспектів розвитку людства та формуванні принципово нового способу життя людей, який став би підґрунтям його довготривалого гармонійного та збалансованого розвитку.

В умовах усвідомлення глобальних ризиків, неусталеності життя різних спільнот концепція сталого розвитку виникла як безальтернативна глобальна стратегія виживання та безперервного прогресу кожної країни, цивілізації в цілому, в якій відповідально й розумно поєднані сучасні й майбутні інтереси людства, «зорієнтованість на усталені моделі майбутнього, на вирішення всього комплексу існуючих проблем спільними зусиллями світового співтовариства»¹. Лише суспільство, яке стоїть на шляху сталого розвитку, може створити оптимально комфортне місце існування для кожного в соціальному, економічному, екологічному й духовному вимірах².

¹ Висоцька О. Є. Випереджаюча освіта для сталого розвитку : методологія, методика, технології : навчально-методичний посібник. Дніпропетровськ : Видавництво «Акцент ПП», 2012. С. 5. URL : <https://www.academia.edu/43668392/>

² Пометун О.І. Педагогічні засади освіти для сталого розвитку в українській школі. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 172–173. URL : <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/53>

Власне назва концепції сталого розвитку виникла у 1980-х роках як відповідь на зростаюче усвідомлення необхідності збалансувати економіку та суспільство. 1992 р. на «Саміті Землі» (Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку) в Ріо-де-Жанейро за участі представників майже 180 держав було ухвалено Декларацію Ріо про навколишнє середовище та розвиток, де викладено 27 принципів підтримки сталого розвитку; узгоджено план дій, Порядок денний на ХХІ століття та рекомендацію, згідно з якою всі країни мусили розробити національні стратегії сталого розвитку. Досягнення сталого розвитку потребує внеску кожного члена суспільства в глобальному масштабі: кожен мешканець планети має знати й розуміти причини виникнення і шляхи вирішення глобальних екологічних змін і на основі цього переосмислити власні життєві цінності й повсякденну поведінку, які мали б базуватися на принципах сталого розвитку³. Реалізація ідей сталого розвитку насамперед передбачає формування в людей розумних потреб, толерантності, здатності піклуватись про природу, вміння дбати про власне здоров'я.

Втілення означеної стратегії залежить від багатьох чинників: політики держав і урядів, стану економіки, сталості суспільних відносин, дій громад, спільнот і конкретних громадян тощо. Чільне місце тут посідає освіта на всіх її рівнях (від дошкільної – до післядипломної) та в усіх формах (формальна / неформальна / інформальна). Якраз система освіти покликана забезпечити формування й розвиток нового мислення людей, сприяти усвідомленню важливості сталого розвитку, та, як наслідок, змінити їхню поведінку.

Сучасну освіту розглядають в якості основної рушійної сили трансформації суспільства до сталості, адже вона визначає можливості й засоби впливу на світогляд і цінності учнівства та молоді, прийняття ідей і цілей сталого розвитку, усвідомлення значимості глобального процесу їх забезпечення та формування компетентностей, необхідних для їх втілення⁴.

В умовах російського збройного конфлікту проти України освіта для сталого розвитку (далі – ОСР) набуває особливого значення, адже вже очевидними є гострі проблеми, які потребують розв'язання: пошкоджена / зруйнована інфраструктура, зростання соціальної напруженості, наслідків екоциду тощо. За таких умов повосенна відбудова

³ UNESCO and The International Decade of Education for Sustainable Development, 2005–2015. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000130632>

⁴ Вербицький В. Соціальні та педагогічні аспекти реалізації ідей сталого розвитку в освітньому просторі України. Освіта сталого розвитку : інтерактивний посібник. К., 2024. С. 6. <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2024.pdf>

й розвиток України має відбуватися з урахуванням принципів сталого розвитку – енергоефективності, екологічності, довготривалості.

1. Становлення освіти для сталого розвитку в Україні

В останні два десятиріччя питання ОСР є предметом уваги й обговорень на міжнародних конференціях, самітах, зустрічах глав держав і урядів, представників міжнародних, міжурядових, неурядових, просвітницьких організацій. Концепція ОСР, сформульована на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі в 1992 р., була втілена в рішенні Ради ЮНЕСКО щодо проведення Десятиріччя освіти для сталого розвитку ООН (2005–2014)⁵. У березні 2005 р. Україна серед інших 55 країн підписала «Стратегію освіти для сталого розвитку» ООН. В ухваленому документі наголошувалось зокрема, що ОСР має заохочувати формування у людей почуття особистої і колективної відповідальності й таким чином – зміни у їхній поведінці.

У Вільнюській декларації 2005 р. зазначалось, що: «освіта, крім того, що це право людини, є необхідною умовою для досягнення сталого розвитку та важливим інструментом належного управління, прийняття обґрунтованих рішень та розвитку демократії»; ОСР розвиває та зміцнює здатність окремих людей, груп, спільнот, організацій і країн формулювати судження та робити вибір в інтересах сталого розвитку; може сприяти зміні поглядів людей, даючи їм можливість робити наш світ безпечнішим, здоровішим і процвітаючим, покращуючи тим самим якість життя; може забезпечити критичне мислення та сприяти підвищенню обізнаності, а також розширенню можливостей, що дасть змогу розробляти нові підходи і концепції та розвивати нові методи та засоби їх реалізації⁶. У цьому ж році в Україні було схвалено «Концепцію регіональної системи ОСР».

Саме в роки Десятиріччя ОСР в Україні з'явилися перші її осередки і почалось поширення цих ідей серед громадськості й учителів. Впровадження ОСР в освітній процес шкіл відбувалось в основному силами громадських організацій та вчителів-ентузіастів, почасти – за підтримки Міністерства освіти і науки, в щорічних інструктивно-методичних листах якого було положення про надання права загальноосвітнім навчальним закладам визначати й впроваджувати в межах гранично допустимого навчального навантаження курси

⁵ англ. United Nations Decade of Education for Sustainable Development)

⁶ UNECE Strategy for Education for Sustainable Development adopted at the High-level meeting of Environment and Education Ministries. Vilnius, 17–18 March, 2005. <https://digitallibrary.un.org/record/545239?ln=en&v=pdf>

за вибором, котрі визначаються з урахуванням інтересів та потреб учнів та рівня навчально-методичного й кадрового забезпечення закладу.

Це дозволило набути офіційного статусу курсам ОСР за вибором учнів, які з'явилися в розкладі закладів загальної середньої освіти вже у 2008 р. Перший такий курс був запропонований експертами і вчителями громадської організації «Вчителі за демократію і партнерство» (Київ, Україна) в рамках міжнародного освітнього проєкту «Освіта для сталого розвитку в дії», який реалізовувала ця громадська організація в партнерстві з організацією «Глобальний план дій» (Швеція) за підтримки Агенції з питань міжнародного розвитку SIDA (Міністерство закордонних справ Швеції) й Академією педагогічних наук України⁷. Курс був підтриманий не лише вчителями, а й Міністерством освіти і науки України.

Цей проєкт був найбільш масштабним і цікавим в становленні української ОСР і дав змогу зробити важливі висновки щодо її майбутнього. Насамперед він продемонстрував актуальність, можливість і необхідність системного впровадження ОСР у всі ланки освіти, починаючи з дошкільної і закінчуючи профільною освітою. Очевидною виявилася й потреба у спеціальній підготовці вчителів до навчання учнів питанням сталого розвитку, оскільки вища педагогічна освіта в той час не приділяла цьому аспекту достатньої уваги. Проєкт також продемонстрував можливості адаптації зарубіжного досвіду ОСР до українських освітніх реалій. Водночас набутий досвід засвідчив і певну обмеженість варіативної частини змісту освіти в поширенні ідей сталого розвитку та потребу в інтеграції цих питань в інваріантну частину навчального плану як складника державного стандарту освіти.

Описана вище та подібні освітні ініціативи впливали на процес поступової легітимізації ОСР на національному рівні. Так, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, схваленої в 2013 р., одним із основних завдань було визначено «оновлення цілей і змісту освіти на основі компетентнісного підходу та особистісної орієнтації, урахування світового досвіду та принципів сталого розвитку»⁸, що актуалізувало проблему становлення й розвитку ОСР. У Законі України «Про вищу освіту» 2014 р. (ст. 3, п. 2.1) першим принципом державної політики у сфері вищої освіти проголошено «сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки

⁷ О.Пометун та ін. «Уроки для сталого розвитку». Навч. посібник для учнів 7–8 класів. К., Літера ЛТД, 2007; О.Пометун та ін. «Уроки для сталого розвитку». Методичний посібник для вчителів. К., Літера ЛТД, 2007.

⁸ Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>

конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя»⁹; в Законі України «Про освіту» 2017 р. метою освіти названо в тому числі «... підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору»¹⁰.

У 2014 році на Всесвітній конференції ЮНЕСКО з ОСР пролунав заклик до термінових дій, спрямованих на подальше зміцнення ОСР і розширення її аудиторії. У 2015 р. Саміт ООН ухвалив Цілі сталого розвитку (вони ж – Глобальні цілі) – ключові напрями розвитку держав до 2030 р., важливе місце серед яких посідала й освіта¹¹. Україна задекларувала свою орієнтацію на досягнення Цілей сталого розвитку, зокрема і в освіті. У Національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна»¹² були сформульовані: відповідні завдання – забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків; збільшити поширеність серед населення знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності; створити у школах сучасні умови навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів та інші й відповідні рекомендації щодо досягнення цілі – реформування освітньої галузі через оновлення стандартів освіти. Успішність цього процесу напряму пов’язана з інтеграцією практик ОСР на всіх рівнях і напрямках освіти: від дошкільної – до освіти дорослих¹³.

Уже в Концепції нової української школи¹⁴ було задекларовано Цілі сталого розвитку щодо якісної освіти й можливості навчання впродовж усього життя, збереження та раціонального використання природних ресурсів. Державні стандарти Нової української школи остаточно задекларували цей напрям у змісті освіти. В Державних стандартах початкової освіти (2018), базової середньої освіти (2020), профільної середньої освіти (2024) визначено 11 ідентичних ключових компетент-

⁹ Закон України «Про вищу освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 37–38, ст. 2004. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

¹⁰ Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 38–39, ст. 380. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

¹¹ United Nations. The Sustainable Development Goals. URL: <http://surl.li/jpltl> ; World’s Largest lesson. (nd). 2015. URL : <http://worldslargestlesson.globalgoals.org>

¹² Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». URL : <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6f446a44-9bba-41b0-8642-8db3593e696e&title=NatsionalnaDopovid-tsilStalogoRozvitku-Ukraina->

¹³ Гавриш Н., Пошетун О. Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку. Парціальна програма для закладів дошкільної освіти. С. 2. [partsialna-programa-doshkilnyatam-osvita-dlya-stalogo-rozvytku.pdf](https://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/)

¹⁴ Нова Українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. 2016. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/>

ностей, три з яких – 4) компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій; 6) екологічна компетентність; 9) громадянські та соціальні компетентності – пов’язані з ідеями сталого розвитку¹⁵. Базовий компонент дошкільної освіти, який визначає складники стандарту дошкільної освіти, містить характеристику інваріантного освітнього напрямку «Дитина в природному довкіллі», що передбачає формування у дітей дошкільного віку в тому числі й орієнтованих на сталий розвиток навичок, емоційно-ціннісного ставлення та знань¹⁶.

Розглянемо положення державних стандартів освіти, суголосних із ОСР.

Так, серед закріплених Державним стандартом початкової освіти вимог до обов’язкових результатів навчання здобувачів освіти з природничої освітньої галузі вміщено такі: учень: виявляє взаємозв’язки у природі та враховує їх у своїй діяльності; діє у навколишньому світі, розуміючи наслідки власної поведінки; використовує наукові надбання для розв’язання проблем; відповідально та ощадливо використовує природні ресурси; генерує нові ідеї для розв’язання проблеми¹⁷.

У Державному стандарті базової середньої освіти¹⁸ (далі – ДСБСО) зафіксовані базові знання, пов’язані зокрема й із ідеями сталого розвитку: 1) в природничій освітній галузі: концепція сталого розвитку суспільства; значення науки і техніки для сталого розвитку. екологічні ризики; технологічний процес; екологічні наслідки виробництва; 2) в громадянській та історичній освітній галузі: змістова лінія Людина і природа: творення соціоприродного середовища; формування і розселення людини; освоєння і перетворення людиною природи в минулому і теперішньому; освоєння нових просторів; сталий розвиток. Аналогічні базові знання та відповідні результати зафіксовані й у Державному стандарті профільної середньої освіти.

¹⁵ Державний стандарт початкової освіти <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>; Державний стандарт базової середньої освіти https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/; Державний стандарт профільної середньої освіти <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#Text>

¹⁶ Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) (нова редакція). Затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 № 33 .С. 13. https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

¹⁷ Державний стандарт початкової освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>

¹⁸ Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

Реалізація цих та інших положень стандартів освіти нині потребує створення й впровадження модулів ОСР в різні предмети різних освітніх галузей або введення окремого курсу з ОСР. Стан цієї роботи докладніше розкрито у параграфі 3.

2. Методологічні й методичні основи ОСР у контексті впровадження наскрізного курсу «Уроки для сталого розвитку» на різних рівнях шкільної освіти

У 2010–2011 рр. у рамках проєкту «Освіта для сталого розвитку в дії» було розроблено окрему наскрізну навчальну програму варіативного курсу «Уроки для сталого розвитку» для учнів 3–9 (10) класів та запропоновано його навчально-методичне забезпечення. З 2011–2012 н.р. ця програма у форматі курсів за вибором, факультативів, гурткових, клубних й інших форм позакласних занять впроваджувалась у майже 500 освітніх закладах Донецької, Житомирської, Київської, Миколаївської, Тернопільської, Харківської та Черкаської областей, охоплюючи понад 40 тисяч учнів, а також 2800 учителів, які пройшли тренінгові навчання з викладання курсу. Командою проєкту були створені, видані й надіслані освітнім закладам навчально-методичні комплекти: навчальні посібники для учнів 3–9 класів і методичний посібник для вчителів¹⁹.

У 2013–2014 рр. навчання ОСР за проєктом розповсюдилося вшир і вглиб: 1) «Уроки для сталого розвитку» впроваджені в школах ще 8-ми областей – Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Івано-Франківської, Львівської, Луганської, Рівненської, Хмельницької; 2) підготовлено, видано й безоплатно надіслано освітнім закладам понад 20 тис. нових навчальних і методичних посібників; 3) розроблено й апробовано курс для учнів 1–2 кл. «Школа друзів планети», який викладали у більш ніж 200 школах. Із вересня 2014 до 2017 рр. предмет «Уроки для сталого розвитку» вивчали майже 60 тис. учнів більш ніж 850 загальноосвітніх навчальних закладів України. Всі навчальні посібники мали гриф Міністерства освіти і науки України.

У рамках означеного проєкту також були проведені: дворічний національний конкурс-огляд «Школа сприяння сталому розвитку»; поглиблене дослідження ефективності інноваційної моделі навчання із

¹⁹ Пометун О.І. та ін. Моя щаслива планета: Уроки для стійкого розвитку: навч. посібник з курсу за вибором для учнів 3–4 класів К : Видавничий дім «Освіта», 2011; Пометун О.І. та ін. Уроки для стійкого розвитку: навч. посібник з курсу за вибором для учнів 8-го класу. К. : Літера, 2007, 2010; Пометун О.І. та ін. Уроки для сталого розвитку: навч. посібник з курсу за вибором для учнів 9-х класів. К : Видавничий дім «Освіта», 2011; Пометун О.І. та ін. Уроки для сталого розвитку: як організувати позакласну роботу учнів основної школи. Методичний посібник для класних керівників 5–7 класів загальноосвітніх навчальних закладів. К. : Видавничий дім «Освіта», 2011.

залученням експертів НАПН України та працівників системи післядипломної педагогічної освіти для виявлення змін у ціннісних орієнтаціях і поведінці учнів та їхніх батьків щодо проблем сталого розвитку, впливу викладання курсу «Уроки для сталого розвитку» в 8 класі на професіональну діяльність вчителів. Дослідження продемонструвало помітні зрушення в поведінці учнів щодо ресурсозбережувальної поведінки та екологічної активності. Було виявлено і вплив на спосіб життя сімей учнів, орієнтованого на сталий розвиток.

Паралельно з імплементацією ОСР в освітній процес шкіл ішов процес розробки навчально-методичного забезпечення для закладів дошкільної освіти, що вкрай важливо для наступності й системності ОСР. У 2013–2014 рр. було розроблено й апробовано програму ОСР для дошкільнят та підготовлено й видано методичний посібник²⁰ і дидактичні матеріали для вихователів. Програма «Дошкільнятам – освіту для сталого розвитку» включала три курси для малюків 3–6 років. Вона інтегрувалася з будь-якими програмами, за якими тоді працювали заклади дошкільної освіти («Дитина», «Українське дошкілля» тощо). Згодом у рамках проєкту «Освіта для сталого розвитку в дії» було видано навчально-методичні комплекти для 4-річок «Маленькі люди великого світу», для 5-річок «Діємо разом», для 6-річок «Дошкільнятам – освіту для сталого розвитку», а також створено сторінку для вихователів у Facebook «Дошкільнятам – освіту для сталого розвитку» (6500 підписників). Програма та матеріали до неї мали гриф Міністерства освіти та науки України й були включені до рекомендованих до впровадження в дошкільні заклади всіх областей країни. До слова, парціальна²¹ програма «Дошкільнятам – освіта сталого розвитку» (авт. Н. Гавриш, О. Пометун) у 2024 р. знову отримала гриф Міністерства освіти і науки України «Схвалено для використання в освітньому процесі» й є чинною до 01 липня 2029 р.²² Програма, за якою нині працює значна частина дошкільних закладів, відкриває нові оптимальні можливості для формування в дітей дошкільного віку навичок життя й основ культури споживання, орієнтованих на сталий розвиток.

²⁰ Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку : навч.-метод. посіб. для дошкільних навч. закладів / Н. Гавриш, О. Саприкіна, О. Пометун; за заг. ред. О. Пометун. Д. : «ЛІРА», 2014. 120 с.

²¹ Парціальна програма – це документ, що містить комплекс освітніх компонентів у межах одного / декількох освітніх напрямів державного стандарту, реалізація яких має забезпечити досягнення вихованцями визначених такою програмою очікуваних результатів навчання і компетентностей.

²² Номер запису в Каталозі грифів – 11 <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1m3M9gIH0RS0y3-OVN-AKZ7RAIQRd9ball/edit?gid=1112355495#gid=1112355495>

Усі матеріали, що розроблялись і публікувались за проектом, базувались на єдиній інноваційній методології та методиці навчання, запропонованій і розвиненій експертами проекту, серед яких були також автори цієї статті. Науково-педагогічні засади цієї методології витримали перевірку часом і використовуються в деяких програмах останніх років. Зупинимось на основних положеннях детально.

По-перше, зауважимо, що ОСР не зводиться виключно до екологічної освіти – її складниками мають бути соціальні, економічні та культурні аспекти. Тож концепція сталого розвитку як міжгалузевого, міждисциплінарного феномена передбачає формування / розвиток у здобувачів освіти міжпредметної компетентності – здатності застосовувати щодо міжпредметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і освітніх галузей²³.

На початку впровадження ОСР в українській освіті (2005–2010 рр.) існувала низка шкільних предметів / курсів, які включали змістові елементи, пов'язані з проблемами довкілля й взаємовідносин людини і природи («Природознавство», «Географія», «Біологія», «Економіка», «Людина і світ», «Екологія»), однак вони були спрямовані на опанування учнями переважно теоретичними знаннями. Натомість однією з основних характеристик курсу «Уроки для сталого розвитку» був його міжпредметний, міжгалузевий зміст, що спирався на розуміння глобальності, всебічності сталого розвитку як явища. Обіймаючи елементи змісту різних предметів, він був інтегрованим і включав як наукові відомості, так і значний обсяг інформації з реального життя та про життєві явища²⁴.

По-друге, ОСР є особливим освітнім напрямом, основні завдання якого пов'язані передусім не із знаннями, а з формуванням моделей поведінки, звичок, стилю життя, що відповідають потребам сталого розвитку. Відтак ОСР є освітою ДЛЯ, а не ПРО сталий розвиток: діти / дорослі мають не лише *знати*, а й *мати* / *виробити* звичку відповідно *діяти*. Таким чином ОСР має поєднувати, з одного боку, широту міжпредметного, міжгалузевого підходу, а з іншого – формування моделей поведінки та діяльності учнів, у тому числі й поза межами школи, орієнтованих на сталий розвиток. Тому впровадження ОСР

²³ Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1392-2011-%D0%BF#Text>

²⁴ Пометун О.І. Педагогічні засади освіти для сталого розвитку в українській школі. *Український педагогічний журнал*. 2015. №1. С. 175. <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/53>

в школі має засновуватись на нових педагогічних моделях, новій педагогічній культурі й мисленні, новому педагогічному змісті²⁵.

По-третє, у пропонованій педагогічній моделі учень визнавався активною творчою особистістю, спроможною пізнавати і саморозвиватися: навчання передбачало відкриття й творення ним власного способу життя та власних цінностей, розуміння того, як повсякденний спосіб життя кожної людини, людських спільнот впливає на стан довкілля. Засвоєння учнями поняття *сталий розвиток* і отримання досвіду діяльності, орієнтованої на сталий розвиток, розглядалися як важливий елемент підготовки до життя в сучасному інформаційному полікультурному демократичному суспільстві. Передбачалося, що при виконанні спеціальних дослідницьких завдань та проєктів учень опрацьовує результати дослідження проблем сталого розвитку у житті своєї сім'ї та громади, що уможливорює прийняття ним самостійних рішень щодо змін та їх реалізації. Виходячи з цього, ОСР не могла бути «втиснута» в стіни класу / школи – її частиною стали реальні дії, здійснювані кожним учнем удома (самостійно чи разом із членами родини), в громадських місцях, будь-де.

Отже, як один з основних постулатів ОСР розумілося навчання в дії і для дії, тобто надання здобувачам освіти навичок, необхідних для того, щоб діяти для сталого розвитку: вміння налагоджувати гармонійну взаємодію між собою та іншими людьми, світом узагалі, думати та мислити оригінально, творчо²⁶, свідомо ставитися до довкілля тощо.

По-четверте, психолого-педагогічні та методичні основи пропонованої моделі ОСР складала «педагогіка емпвауерменту» (від англ. «empowerment» – надання сили, розширення можливостей). Це сучасний підхід у педагогіці, спрямований на розвиток у дітей мотивації, внутрішніх сил, натхнення та впевненості для активних дій і самореалізації. Його основна полягає в тому, щоб допомогти дітям не лише здобувати знання, а й формувати бажані моделі поведінки, ставлення до світу, розвивати навички, необхідні для успішного життя в суспільстві. Цей підхід почав розвиватись у II половині XX ст. на ідеях П.Фрейре, К.Роджерса та Дж.Д'юї, коли в педагогіці та психології зросла увага до особистісно-орієнтованого навчання. Ідеї емпвауерменту набули популярності в контексті соціальних змін, боротьби за права людини та як

²⁵ Гавриш Н.В. Формування навичок, орієнтованих на сталий розвиток, як показника соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку. *Перспективи та інновації науки*. 2024, № 12(46). (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). С. 193. DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-12\(46\)-189-200](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-12(46)-189-200)

²⁶ Пометун О.І. Педагогічні засади освіти для сталого розвитку в українській школі. *Український педагогічний журнал*. 2015. №1. С. 175. <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/53>

відповідь на критику традиційної авторитарної моделі освіти. Розроблені у співпраці зі шведськими колегами²⁷ основні принципи педагогіки емпайерменту, реалізовані в описуваній моделі, такі: 1) створення у навчанні умов для: а) формування / підвищення в учня впевненості та відповідальності за результати навчання; б) прийняття ним рішень щодо власного стилю життя та їх виконання; в) появи / підвищення ентузіазму, почуття задоволення від результатів групової /та індивідуальної роботи; 2) розвиток критичного мислення учнів у процесі дослідження проблем і прийняття обґрунтованих рішень щодо їхнього розв'язання; 3) виконання учнем дій, вироблення звичок поведінки, орієнтованих на сталий розвиток; 4) забезпечення психологічного комфорту в навчанні шляхом спеціальних прийомів та доступності змісту²⁸.

Побудований на цих засадах курс, уся навчальна діяльність, кожне заняття були сфокусовані на двох основних аспектах: 1) прийняття індивідуальних рішень кожним суб'єктом навчання; 2) потреби людства в сталому розвитку в планетарному контексті. Цей підхід реалізувався шляхом спеціальної побудови змісту, що передбачала потрапляння учня в ситуацію пізнавальної проблеми, пошуку й аналізу інформації, вибору й прийняття рішення щодо власного стилю життя, поведінки, дій, які він виконуватиме найближчим часом. Тому для досягнення мети і завдань курсу «Уроки для сталого розвитку» велике значення мали вибір тем і добір навчального матеріалу, які б відповідали найбільш актуальним, зрозумілим учням проблемам, що визначають сталий розвиток. Такі теми, з одного боку, мали викликати стурбованість, занепокоєння учнів, а з іншого – бути предметом їхньої уваги, пошуком особистих чи колективних шляхів розв'язання. Мотивація учнів до навчання ОСР – це не страх перед наслідками екологічних проблем, а їхнє внутрішнє бачення того, в якому середовищі й суспільстві вони прагнуть жити²⁹.

Основними темами курсу за вибором «Уроки сталого розвитку» для різних вікових категорій були такі (нумерація умовна):

1. Відходи – вивчаємо проблеми відходів в нашому домогосподарстві та громаді та шукаємо шляхи їх розв'язання.

²⁷ Marilyn Mehlmann and Olena Pometun/ ESD Dialogues: Practical Approaches to Education for Sustainable Development by and for Educators. Global Action Plan International, Sweden, 2013. Book review file:///C:/Users/admin/Downloads/ESD_Dialogues_Practical_Approaches_to_Ed%20(1).pdf

²⁸ Гавриш Н., Саприкіна О., Пометун О. Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку : навч.-метод. посіб. для дошкіл. навч. закладів / за заг. ред. О. Пометун. Дніпро : «ЛІРА», 2014. С. 11–12.

²⁹ Пометун О.І. Педагогічні засади освіти для сталого розвитку в українській школі. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 179. URL : <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/53>

2. Вода – вимірюємо власні витрати води та намагаємося скоротити їх.

3. Покупки – ознайомлюємось із тим, що і як ми купуємо, перетворюємось на мудрого покупця, який враховує принципи сталого споживання.

4. Енергія – досліджуємо енерговитрати в сім'ї та школі, починаємо економити енергію.

5. Стосунки – шукаємо та випробовуємо шляхи гармонізації своїх стосунків з оточенням.

6. Здоров'я – вчимося бути здоровими та дбати про здоров'я близьких.

7. Рослини – піклуємось про рослини.

8. Безпечний дім – дбаємо про безпечне довкілля у власній оселі, скорочуючи кількість хімічних засобів³⁰.

Специфіка та формат курсу передбачали можливість доповнювати його зміст новими темами (залежно від віку учнів, специфіки закладу освіти, особливостей регіону тощо) як-от демократичне життя в громаді, екологічні права людини, сімейний бюджет, моє домогосподарство, довкілля і політика.

Викладена вище методологія потребувала не лише нового змісту, а й нових підходів до організації навчання. Головними складниками методики викладання курсу були такі: самопізнання й самонавчання учнів через діяльність; ухвалення ними самостійних рішень у повсякденному житті; виконання дій у напрямку сталого розвитку. Це реалізувалось через поєднання / інтеграцію низки інноваційних педагогічних технологій: активного навчання, розвитку критичного мислення, компетентнісного й контекстного навчання, рефлексивного мислення, проєктної технології тощо. Основні елементи методики навчання курсу, що складали «канву» занять, подано в таблиці 1.

Отже, курс «Уроки для сталого розвитку», що впроваджувався у закладах освіти України в 2008–2017 рр., можна розглядати як спеціальну освітню модель, спрямовану на, по-перше, зміни у мисленні й поведінці здобувачів освіти, пов'язані з імплементацією принципів і цінностей сталого розвитку в освітній процес, по-друге, формування культури ощадливого й відповідального ставлення учнів до природного й соціального оточення.

³⁰ Пометун О.І. Педагогічні засади освіти для сталого розвитку в українській школі. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 179. URL : <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/53>

**Складники методики навчання курсу
«Уроки для сталого розвитку»**

Складники навчання	Характеристики складників
Систематичне формулювання запитань / пошук відповідей учнями і вчителем	• У навчанні запитання мають переважати над відповідями • Формулювання запитань – каталізатор пошуку відповідей, а значить – здобуття необхідних знань • Самостійне здобуття учнями знань готує їх до нових викликів і дій
Відкриття нового, дослідження, пошук інформації	• Дослідження власних звичок, власного стилю життя за допомогою запитань на початку заняття • Самостійний пошук інформації щодо розв’язання поставленої проблеми • Дослідження та його результати – спосіб ініціювати дискусію, обговорення, увійти в тему • Виконання певної дії уможливорює розуміння шляхів розв’язання проблеми учнем, а потім – зміни в його способі життя • Систематичні дослідження учнями власного способу життя і дій за питаннями: яким є мій власний вплив / вплив моєї родини на довкілля? чи мої розумні дії принесуть користь не лише природі, людству, а й мені особисто?
Формулювання учнями намірів діяти, постановка індивідуальних і групових цілей	• Формулювання учнями намірів на підставі дослідження й виникнення бажання діяти в напрямі бажаних змін • Обговорення в групах обраних дій • Постановка учнями зрозумілих і чітких цілей
Реалізація пробних дій	• Запрошення учнів до виконання пробних простих дій у напрямі сталого розвитку
Зворотний зв’язок	• Постійне отримання учнями зворотного зв’язку щодо їхніх дій / думок від однокласників та вчителя
Запрошення – прийом спонукальної мови педагога, позбавлений наказу, жорсткої вимоги	• Пробудження власної активності учнів, їхньої внутрішньої сили й натхнення на дії • запрошення учнів до набуття власного досвіду, експериментування, взаємопідтримки, взаємонавчання
Повторення окремих елементів методики протягом усього курсу	• Повторювання у кожній темі елементів: – безперервне коло: вибір дії – дослідження – пошук інформації – дія – отримання результатів; – «маленькі кроки»: низький поріг складності (кожен учень обирає доступне для себе); – командна робота, співробітництво

Узагальнюючи зазначимо, що безпосередня участь у проєкті, проведені нами дослідження питань впровадження описаної моделі ОСР в освітній процес шкіл України засвідчили, що методологія і методика ОСР потребують особливого підходу до організації освітнього процесу, що зумовлює конкретні зміни звичок щоденної поведінки учнів одночасно із формуванням їхнього світогляду та цінностей, базованих на засадах сталості.

3. Сучасний стан і виклики у сфері ОСР в Україні

Напередодні 2022 р. ОСР в Україні переживала період активного розвитку, хоча й із певними викликами. Нині, попри війну, цей напрям освіти набуває все більшої актуальності в контексті глобальних змін та необхідності готувати учнівство до життя в сталому світі. Особливістю є те, що попри окремі вдалі спроби, описані в попередніх параграфах, предметна модель ОСР так і не була імplementована у формальну шкільну освіту. Реалізація ОСР в Україні відбувається через міжпредметну (міжгалузеву³¹), позашкільну і позакласну та проєктну моделі. Серед основних досягнень останніх років у цьому напрямі відзначимо інтеграцію ідей і положень концепції сталого розвитку у зміст навчальних предметів, зокрема природничі, суспільствознавчі й соціогуманітарні³².

У Державному стандарті базової середньої освіти³³ (далі – ДСБСО) зафіксовані базові знання, пов'язані й з ідеями сталого розвитку. Зокрема, це: у природничій освітній галузі: концепція сталого розвитку суспільства; значення науки і техніки для сталого розвитку. екологічні ризики; технологічний процес; екологічні наслідки виробництва (Додаток 9); у соціальній та здоров'язбережувальній освітній галузі: Безпека: цінність життя; безпека особистості; національна безпека; глобальна безпека; безпека і небезпека; загрози для безпеки; види небезпек (природна, техногенна, соціальна); ризики, рівні ризиків; причини і наслідки небезпечних ситуацій; безпека життєдіяльності; безпечна поведінка в закладі освіти, побуті, на дорозі, на природі; безпечний простір (екологічний, фізичний, психологічний та інформаційний); безпека в цифровому середовищі; безпечне дозвілля; безпечне спілкування; алгоритми дій у небезпечних ситуаціях різного походження; допомога в разі небезпеки (Додаток 15); у громадянській

³¹ Маємо на увазі освітні галузі, визначені Державним стандартом базової середньої освіти 2020 р.

³² Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. URL : https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/

³³ Там само.

та історичній освітній галузі: змістова лінія Людина і природа: творення соціоприродного середовища; формування і розселення людини; освоєння і перетворення людиною природи в минулому і теперішньому; освоєння нових просторів; сталий розвиток (Додаток 17). У цих та інших освітніх галузях ДСБСО схарактеризовані як обов'язкові результати навчання знання, уміння і ставлення, пов'язані з ідеями, принципами та цілями сталого розвитку³⁴.

Проілюструємо ці інтеграційні процеси прикладом змін у громадянській та історичній освіті Нової української школи. Зміст освітньої галузі зосереджений на дослідженні соціальної сфери життя суспільства, адже сталий розвиток передбачає демократію, постійний суспільний діалог, участь громадян, активну позицію окремих людей та їхніх спільнот. Крім того, сталий розвиток неможливий і без особливого типу відносин між людьми, ґрунтованих на повазі, толерантності, міжкультурній співпраці³⁵.

Означена проблематика є важливою частиною змісту навчання історії та громадянської освіти. Це відображено у вимогах до обов'язкових результатів навчання учнів за предметами / курсами галузі. В Додатку 18 ДСБСО зафіксовані групи загальних і конкретних результатів та орієнтири для оцінювання для адаптаційного (5–6 кл.) та предметного (7–9 кл.) циклів. Ці орієнтири слугують основою для укладання модельних навчальних програм предметів і курсів освітньої галузі. У таблиці 2 наведено приклади орієнтирів для оцінювання за відповідними циклами, які пов'язані зі сталим розвитком³⁶.

Ці та інші положення ДСБСО стимулювали створення нових програм та навчально-методичного забезпечення. В модельній навчальній програмі (далі – МНП) інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» (5–6 класи) відповідно до вимог ДСБСО є очікувані результати та змістові одиниці, пов'язані з питаннями сталого розвитку (таблиця 3).

³⁴ Пометун О.І. Гупан Н.М., Ремех Т.О., Серова Г.В. Основи інтегрованого навчання учнів громадянської освіти та історії в 5–6 класах: методичний посібник / За загальною редакцією О.І. Пометун. [Електронне видання]. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. С. 92. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/740707/>

³⁵ Бондар О. І., Барановська В. Є., Єресько О. В. та ін. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях : науково-методичний посібник для вчителів / за ред. О. І. Бондаря. Херсон : Грінь Д.С., 2015. С. 55. <https://dea.edu.ua/img/source/24122015.pdf>

³⁶ Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. Додаток 18. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

Таблиця 2

Складник ОСР в громадянській та історичній освітній галузі

Загальні групи результатів	Орієнтири для оцінювання	
	5-6 класи (адаптаційний цикл): Учень/учениця	7-9 класи (предметний цикл): Учень/учениця
1. Історико-хронологічне мислення, орієнтація в історичному часі, встановлення причиново-наслідкових зв'язків між подіями, явищами і процесами, діяльністю людей та її результатами в часі, виявлення змін і тяглості в житті суспільства	розрізняє природні, економічні, політичні, соціальні, технологічні та культурні зміни та наводить приклади впливу цих змін на життя людини і суспільства в минулому і теперішньому [6 ГО 1.3.1-1] пояснює, як погляди та потреби людей сьогодні і в минулому пов'язані з подіями їх життя, станом суспільства [6 ГО 1.3.2-2]	спираючись на логіку причиново-наслідкових і просторових зв'язків, прогнозує подальший перебіг подій, явищ, процесів та оцінює можливі зміни [9 ГО 1.3.2-2] передбачає зміни в різних галузях суспільного життя, прогнозує пов'язані з ними ризики і переваги [9 ГО 1.3.2-3]
2. Геопросторове мислення, орієнтація в соціально-історичному просторі, виявлення взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури і навколишнього середовища	виявляє чинники, що впливають на заняття людей, спосіб ведення господарства, соціальний устрій (клімат, географічне розташування, доступ до природних ресурсів) [6 ГО 2.2.1-1] виявляє (з допомогою вчителя) і пояснює виклики, які стоять перед людиною, суспільством у різних природних середовищах [6 ГО 2.2.1-2] наводить приклади впливу діяльності людини на навколишнє середовище в часі і просторі, взаємодії	формулює запитання щодо наслідків діяльності людини в природі [9 ГО 2.2.2-1] характеризує чинники, що впливають на заняття людей, спосіб ведення господарства, соціальний устрій, визначає тенденції економічного розвитку [9 ГО 2.2.2-2] знаходить достовірну інформацію про сутність екологічних проблем та пропонує способи їх розв'язання [9 ГО 2.2.2-3]

	людини та природи [6 ГЮ 2.2.2-1] діє для збереження навколишнього середовища [6 ГЮ 2.2.2-2]	
6. Дотримання демократичних принципів, конструктивна взаємодія з друзями, спільнотою закладу освіти, місцевою громадою і суспільством загалом, залучення до розв'язання локальних, загальнонаціональних і глобальних проблем	критично осмислює ризики, пов'язані із шкодою для навколишнього середовища [6 ГЮ 6.2.1-5] обговорює те, як громадяни та уряди можуть сприяти сталому розвитку [6 ГЮ 6.2.1-6]	розкриває суть та значення Цілей сталого розвитку ООН [9 ГЮ 6.2.1-5] критично оцінює роль людей та урядів держав у досягненні Цілей сталого розвитку ООН [9 ГЮ 6.2.1-6]

Таблиця 3

**Питання сталого розвитку в модельній навчальній програмі
«Досліджуємо історію і суспільство» (5–6 класи)³⁷ (приклад)**

Очікувані результати навчання: учень/учениця	Розділ
<i>Виявляє</i> взаємозв'язок людини і природи та вплив діяльності людини на навколишнє середовище	Розділ 1. Історичний час і простір
<i>Розрізняє</i> природні, економічні, соціальні, технологічні та культурні зміни та наводить приклади їх впливу на життя людини і суспільства в минулому і теперішньому <i>Пояснює</i> , як господарське життя людини і суспільства залежить від природних змін, науково-технічних винаходів, соціальних обставин <i>Виявляє</i> чинники, що впливають на заняття людей, спосіб ведення господарства <i>Формулює</i> запитання щодо впливу господарювання на життя суспільства, окремих груп людей	Розділ 4. Історія навколо нас

³⁷ Модельна навчальна програма «Досліджуємо історію і суспільство. 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Пометун О.І., Рємєх Т.О., Малієнко Ю.Б., Мороз П.Б.). URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Doslidzhuyemo.istoriy>

<i>Виявляє</i> чинники, що впливають на заняття людей, спосіб ведення господарства, соціальний устрій (клімат, географічне розташування, доступ до природних ресурсів) <i>Визначає</i> основні риси способу життя первісної людини та чинники, що на нього впливали	Розділ 1. Життя людей у первісні часи
<i>Розрізняє</i> природні, економічні та соціальні зміни в єгипетській цивілізації та <i>наводить приклади</i> впливу цих змін на життя людини і суспільства в минулому і теперішньому	Розділ 2. Цивілізації Давнього Сходу
<i>Розрізняє</i> природні, економічні та соціальні зміни у Стародавньому Китаї та <i>наводить приклади</i> впливу цих змін на життя людини і суспільства в минулому і теперішньому	
<i>Виявляє</i> чинники, що впливали на заняття людей, спосіб ведення господарства, соціальний устрій (клімат, географічне розташування, доступ до природних ресурсів) на Балканському півострові <i>Пояснює</i>, як впливали на заняття людей, спосіб ведення господарства, соціальний устрій клімат та географічне розташування	Розділ 3. Антична грецька цивілізація та її сусіди
<i>Виявляє</i> чинники (клімат, географічне розташування, доступ до природних ресурсів), що вплинули на заняття і світогляд людей, організацію влади і соціальний устрій	Розділ 4. Стародавній Рим та його сусіди
<i>Пояснює</i> зв'язок людини і природи та його значення <i>Наводить приклади</i> перетворення людиною природи в минулому і теперішньому <i>Наводить приклади</i> впливу діяльності людини на навколишнє середовище в часі і просторі, взаємодії людини та природи <i>Визначає</i> наслідки впливу людини на довкілля у минулому і сьогодні <i>Критично осмислює</i> ризики, пов'язані із шкодою для навколишнього середовища <i>Розповідає</i> про цілі сталого розвитку <i>Обговорює</i> те, як громадяни та уряди можуть сприяти сталому розвитку <i>Критично осмислює</i> ризики, пов'язані із шкодою для навколишнього середовища <i>Обговорює</i> те, як громадяни можуть сприяти сталому розвитку <i>Діє</i> для збереження навколишнього середовища	Розділ 5. Людина в природі, суспільстві, громаді, державі

Ця МНП склала основу для створення двох підручників з інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 5 класу³⁸ та 6 класу³⁹ відповідно, у змісті яких відображені програмові питання щодо сталого розвитку. Наприклад, у підручнику для 5 класу це такі параграфи: §4. Як пов'язані історія і простір; §20. Навіщо людина господарює і заробляє гроші; §21. Як змінювалися село і місто від минулого до тепер. А у підручнику для 6 класу, у змісті якого є як теми з історії Стародавнього світу, так і громадянської освіти, це, до прикладу (перелік неповний), вміщено такі параграфи: §3. Як первісна людина господарювала; §8. Як розвивалось господарство стародавнього Єгипту; §12. Як жили й працювали мешканці Стародавнього Китаю; §42–43. Що відомо про господарське та суспільне життя і духовний світ давніх слов'ян; §44–45. Як співіснують людина і природа від минулого дотепер. У названих параграфах учням пропонується за допомогою системи завдань опрацювати низку джерел, обговорити питання взаємозв'язку екологічного, економічного та соціального складника в минулому і тепер, зробити висновки та порівняння.

Розроблений зміст і методичний апарат курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 5–6 класів забезпечують опрацювання учнями і вчителем тематики сталого розвитку і досягнення очікуваних результатів навчання відповідно до вимог громадянської та історичної освітньої галузі ДСБСО⁴⁰.

У підручниках для 7 класу з історії України та всесвітньої історії⁴¹ також реалізована низка конкретних результатів та орієнтирів для оцінювання, пов'язаних із питаннями сталого розвитку (представлені вище у таблиці 2)⁴².

Відповідно до Типової освітньої програми (2024 р.) в 7–9 класах серед предметів / курсів галузі значиться предмет «Громадянська

³⁸ Пометун О. І., Малієнко Ю. Б., Ремех Т. О. Досліджуємо історію і суспільство. Інтегрований курс : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2023. 176 с.

³⁹ Пометун О., Ремех Т. Досліджуємо історію і суспільство: підручник інтегрованого курсу для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2023. 256 с. URL : <https://pidruchnyk.com.ua/2608-istoriia-6-klas-pometun-2023.html>

⁴⁰ Пометун О.І. Гупан Н.М., Ремех Т.О., Серова Г.В. Основи інтегрованого навчання учнів громадянської освіти та історії в 5–6 класах: методичний посібник / За загальною редакцією О.І. Пометун. [Електронне видання]. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. С. 100. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/740707/>

⁴¹ У 2024/2025 навчальному році учні реформованої Нової української школи навчаються в 7-х класах.

⁴² Наприклад: Пометун О., Дудар О. В., Гупан Н.М. Історія України. Підручник для 7 класу закладів заг. сер. освіти. К. : Видавничий дім «Освіта», 2023; Пометун О.І., Малієнко Ю.Б., Дудар О.В. Всесвітня історія. Підручник для 7 класу закладів заг. сер. освіти. К. : Видавничий дім «Освіта», 2023.

освіта». Покажемо на прикладі МНП «Громадянська освіта» для 8 класу як реалізовано складник ОСР (таблиця 4).

Таблиця 4

**Питання сталого розвитку в модельній навчальній програмі
«Громадянська освіта» (8 клас)⁴³**

Приклади очікуваних результатів: Учень/учениця	Тема	Приклади питань у змісті
<i>Визначає</i> цінності як основу буття людини, значимість системи цінностей для людини, взаємозв'язок між цінностями і поведінкою людини, висловлює власне ставлення до цінностей як основи буття людини <i>... аргументує</i> власні судження за допомогою історичних фактів, наявних досліджень, доступних історичних та інших джерел	Тема 1. Ідентичність і цінності громадян України	Особисті цінності. Цінності громадян України Активна громадянська позиція
<i>Розрізняє</i> права і свободи людини і громадянина та наводить приклади своїх прав та обов'язків як громадянина <i>Виявляє</i> й аргументує зв'язок між громадянською активністю людини й розвитком демократії <i>Описує</i> форми і прояви громадянської активності... <i>Виявляє</i> й аргументує зв'язок між громадянською активністю людини й розвитком демократії <i>Висловлює</i> власне ставлення щодо важливості участі громадян у політичному житті власної держави <i>Формулює</i> і аргументовано висловлює власні погляди та переконання щодо демократії в Україні з урахуванням власного досвіду, різних видів інформації	Тема 2. Україна – демократична держава	Права і свободи людини і громадянина Обов'язки громадян України Демократія та громадянська участь Громадянська відповідальність

⁴³ Пометун О. І., Ремех Т.О., Серова Г. В. Модельна навчальна програма «Громадянська освіта» для 8 класу закладів загальної середньої освіти. 16 с. URL: https://drive.google.com/file/d/10GfKHJ1_pwj0fkplt2B01hEo8qYn98li/view

<i>Розкриває</i> суть та значення Цілей сталого розвитку ООН та <i>оцінює</i> роль людей та урядів держав у досягненні Цілей сталого розвитку <i>Називає і наводить приклади</i> екодружньої до довкілля поведінки людей, критично оцінює надмірність потреб і перебільшене споживання, визначає для себе власні моделі поведінки і щоденні звички суголосні з потребами сталого розвитку України	Тема 3. Соціальна активність громадян	Сталий розвиток: від людини до громади та держави Особиста відповідальність за збереження довкілля
---	--	--

Навчальні матеріали, створені на основі МНП «Громадянська освіта» (8 клас), нині проходять апробацію в пілотних закладах загальної середньої освіти й по її завершенню стануть основою підручника з відповідного предмета.

У наведених модельних навчальних програмах і підручниках передбачено, що засвоєння учнями основних змістових ідей і понять, в тому числі й пов'язаних із сталим розвитком, забезпечується відповідними видами діяльності, дослідницькими і пошуковими завданнями різного ступеню складності, що передбачають інтерактивні форми навчання, особистісний підхід, актуалізацію та внутрішнє сприйняття учнями цілей навчання.

Серед напрямів ОСР у позакласній роботі можна констатувати активізацію громадських ініціатив: громадські організації та волонтери залучають учнівство до різноманітних екологічних акцій, освітніх заходів, проєктів (екологічних, соціальних, дослідницьких)⁴⁴. Заклади освіти широко використовують екологічну проблематику для організації заходів, еко-таборів, майстер-класів з енергозбереження, вторинного використання ресурсів, відзначення екологічних міжнародних дат тощо. Можна зазначити, що в різних областях України нагромаджений значний досвід у цьому напрямі⁴⁵. Продовжується й просвітницький рух, зокрема і серед учнівства, через розвиток мережі екологічних центрів та об'єднань, які займаються просвітницькою діяльністю в галузі сталого

⁴⁴ Приклади типових учнівських проєктів можна знайти тут: <http://varash-mkzo.rv.sch.in.ua/Files/pdf> і тут: https://ecoaction.org.ua/iak-u-10-hromadakh-vtiliuvaty-zelene-vidnovlennia.html?gad_source=1&gclid=CjwKCAiAneK8BhAVEiwAoy2HYFYCAPHmrOrlOrr_y_gF23GX5r0k2c0gGEXJjSUHv8MYSndb_4_TWxoCM8YQAvD_BwE

⁴⁵ Вербицький В. Соціальні та педагогічні аспекти реалізації ідей сталого розвитку освітньому просторі України. Освіта сталого розвитку : інтерактивний посібник. К., 2024. С. 7–9. URL : <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2024.pdf>

розвитку⁴⁶. Нарешті ознакою останнього часу є запровадження інноваційних методів навчання – проєктної діяльності (робота учнів над проєктами, пов'язаними з різними аспектами сталого розвитку (від розробки екологічно чистих продуктів до створення соціальних підприємств); інтегрованого навчання (об'єднання зусиль учителів різних предметів для вивчення проблем сталого розвитку в різних контекстах) тощо.

Розпочалася й цифровізація ОСР: використання цифрових технологій – онлайн платформ, мобільних додатків, інших цифрових інструментів для навчання / спілкування). Прикладом можуть слугувати декілька проєктів за участю авторок цієї статті з розроблення онлайн матеріалів і курсів, що розміщені на сайті Міністерства освіти і науки України⁴⁷.

Кожний із цих електронних посібників має: 1) методичні розробки для вчителя, що включають необхідні рекомендації щодо організації пізнавальної діяльності учнів (план заняття, зміст, опис та рекомендації з проведення заняття), довідкову інформацію за темою заняття; 2) дидактичні матеріали для активної діяльності учнів, куди входять презентації, ігри, відео, роздавальні матеріали, які висвітлюють причини та наслідки зміни клімату, забезпечують можливість проведення самостійних дослідів і планування власних дій щодо використання природних ресурсів і споживання. Електронні посібники відрізняє добре розроблений і чітко призначений для конкретного матеріалу методичний апарат, максимально орієнтований на допомогу учням і вчителю.

На різних освітніх платформах з'являються і перші онлайн курси для самостійного поглиблення знань і навичок, орієнтованих на сталий розвиток⁴⁸.

Аналіз сучасного стану шкільної освіти для сталого розвитку (ОСР) в Україні засвідчує низку суттєвих викликів, які потребують розв'язання. Сьогодні значну роль відіграють соціально-економічні виклики – збройна агресія Російської Федерації проти України створила безпрецедентні виклики для освітньої системи: руйнування освітньої інфраструктури,

⁴⁶ Наприклад, мережа Шкіл, що працюють в інтересах сталого розвитку: <https://ecoosvita.org.ua/taxonomy/term/4>

⁴⁷ Навчально-методичний комплект «Зміни клімату і наслідки кліматичних змін» для учнів 7–9 класів закладів загальної середньої освіти. Матеріали підготовлені в рамках проєкту Глобального договору ООН в Україні Young SDG Innovators спільно з ВГО «ЖИВА ПЛАНЕТА». 2021: <http://e-comon.org.ua/tsil-13>; Навчально-методичний комплект «Зміни клімату і сталий розвиток» для учнів 1–4 класів закладів загальної середньої освіти. Матеріали підготовлені в рамках проєкту «Кліматична та екологічна освіта для учнів початкових класів» спільно з ВГО «Жива планета». 2021: <http://e-comon.org.ua/tsil-13>; Матеріали на тему «Енергозбереження» для учнів 5–7 класів. <https://e-comon.org.ua/tsil-7>; Навчально-методичний комплект «Стале споживання» <https://e-comon.org.ua/tsil-12>

⁴⁸ Наприклад: <https://ecoosvita.org.ua/taxonomy/term/4>

вимушене переміщення здобувачів освіти та освітян, необхідність адаптації до дистанційного навчання тощо. В умовах економічної нестабільності та воєнних дій в Україні освіта часто зосереджується на базових потребах, залишаючи питання сталого розвитку на другому плані. Водночас в умовах кризи важливо формувати в учнів навички критичного мислення, екологічної свідомості та соціальної відповідальності як основи для сталого майбутнього. А повоєнна відбудова України відкриває можливості для впровадження принципів сталого розвитку в освітні практики та інфраструктурні рішення.

Одним із ключових викликів залишається недостатня інтеграція ідей сталого розвитку в зміст освіти. Прийняття ДСБСО частково змінило цю ситуацію, проте впровадження концепції ОСР залишається розпорошеним, фрагментарним і поверхневим: природничі предмети традиційно трактують сталий розвиток як екологічне явище; в деяких освітніх галузях (математична, мистецька, мовно-літературна) такі складники змісту відсутні або мінімізовані; бракує системного підходу, який би послідовно проводив ідеї сталого розвитку засобами всіх предметів на всіх рівнях шкільної освіти.

Проблемою є те, що ОСР продовжує залишатись освітою «про», а не «для» сталого розвитку, тобто навчальні заняття недостатньо практико-орієнтовані й часто не пов'язані з життям учнів, отже, не сприяють формуванню в них продуктивних звичок і моделей поведінки, орієнтованих на сталий розвиток. Допоки не імплементований міжнародний досвід, наприклад, Канади та Австралії, де діти реалізують проекти з енергозбереження або озеленення школи чи громади; Японії, де учні беруть участь у програмах збереження біорізноманіття та управління відходами; Фінляндії, де ОСР є частиною «феноменального навчання», коли учні вивчають реальні проблеми, пов'язані зі сталим розвитком, через проєктну діяльність. Актуальним є й виклик розробки та впровадження сучасних методологій і методик навчання сталого розвитку, які б відповідали як глобальним трендам, так і національному контексту. Серйозною проблемою залишається підготовка педагогічних кадрів. Учителі мають бути ознайомлені з концепцією сталого розвитку та набути необхідних навичок для її впровадження в освітній процес. Гостро відчувається брак відповідних навчальних матеріалів, методичних рекомендацій та програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Утім, професійний розвиток педагогів у цій сфері є критично важливим для успішної реалізації ОСР.

Цифрова трансформація шкільної освіти залишається важливим аспектом для впровадження ОСР. Використання сучасних технологій, розроблення електронних і цифрових додатків, онлайн курсів може

сприяти ефективному освітньому процесу, однак потребує при цьому належного технічного забезпечення (доступ до інтернету, сучасні гаджети, захист освітніх систем) та розвитку цифрових компетентностей учнів і вчителів.

Окремо слід наголосити на проблемі низької обізнаності суспільства про важливість сталого розвитку. Відсутність широкої інформаційної кампанії та недостатня увага до цієї теми в мас-медіа обмежують можливості для формування суспільного запиту на ОСР, що, своєю чергою, ускладнює залучення батьків і громадськості до процесу трансформації освіти.

Отже, для подолання викликів, які стоять перед ОСР в Україні, необхідні комплексні заходи, спрямовані на формування свідомого та відповідального суспільства, здатного досягти сталого розвитку.

ВИСНОВКИ

Шкільна ОСР в Україні є важливим елементом формування свідомого, відповідального й активного громадянського суспільства, здатного реагувати на сучасні виклики та сприяти досягненню глобальних цілей сталого розвитку. Протягом останніх двох десятиліть в Україні зроблено значні кроки у впровадженні принципів ОСР. В умовах війни та повоєнного відновлення ОСР набуває особливого значення, оскільки сприяє розвитку критичного мислення, екологічної свідомості та соціальної відповідальності учнівства.

Важливим досягненням останніх років є інтегрування ідей сталого розвитку у зміст навчальних програм, зокрема, природничих та суспільствознавчих предметів. Державні стандарти освіти визначили знання та компетентності, пов'язані з концепцією сталого розвитку, як обов'язковий результат опанування змістом освіти.

Наскрізний курс за вибором «Уроки для сталого розвитку», який впроваджувався в українських школах, став важливим інструментом для формування в учнів моделей поведінки, орієнтованих на сталий розвиток. Завдання курсу полягало не лише в наданні знань, а й у розвитку практичних навичок учнів, необхідних для активної участі в житті громади та суспільства. Навчання курсу базувалось на міжпредметному підході, спрямованому на усвідомлення учнями глобальності й усебічності проблем сталого розвитку. Курс сприяв розробленню інноваційної педагогічної моделі, в основі якої – сучасна методологія й методика навчання, зокрема педагогіка емпайерменту.

Водночас проведений аналіз проблеми засвідчив, що, попри значні досягнення у впровадженні ОСР, цей напрям освіти стикається з низкою викликів, які потребують системного вирішення. Важливо,

щоб ОСР стала невід’ємною частиною освітнього процесу, а не лише окремим курсом. Це вимагає системного підходу до навчання, що включає активне залучення учнів до практичних дій, спрямованих на покращення екологічної ситуації та соціального середовища, запровадження активного навчання та сприяння змінам поведінці й ціннісних орієнтаціях учнів. Помічним у цьому буде й використання цифрових технологій для поширення знань і навичок, орієнтованих на сталий розвиток. Необхідно продовжувати підготовку педагогічних кадрів із забезпечення їх необхідними знаннями й навичками для впровадження принципів сталого розвитку в освітній процес. Зарадити розв’язанню багатьох завдань у сфері ОСР може також імплементація міжнародного досвіду, насамперед європейського, що є актуальним у контексті європейської інтеграції України.

Таким чином, шкільна ОСР в Україні має стати пріоритетним напрямом, який сприятиме формуванню покоління, здатного жити в гармонії з природою, суспільством і економікою, забезпечуючи сталий розвиток країни та світу. Успішна реалізація принципів ОСР вимагає зусиль з боку держави, освітніх установ, педагогів, батьків та держави в цілому.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу стану шкільної ОСР в Україні, зокрема її досягнень та викликів. Розглядається важливість інтеграції принципів сталого розвитку в освітній процес, що є актуальним в умовах війни та повоєнної відбудови України. Автори підкреслюють, що ОСР сприяє формуванню критичного мислення, екологічної свідомості та соціальної відповідальності учнів. Попри певні успіхи як-от упровадження курсу «Уроки для сталого розвитку» існують серйозні проблеми, зокрема недостатня інтеграція ОСР у формальну освіту та брак підготовлених педагогічних кадрів. Стаття акцентує увагу на необхідності розробки сучасних методологій навчання, відповідних глобальним трендам і національному контексту. Важливим аспектом є цифрова трансформація освіти, яка може сприяти ефективному впровадженню ОСР. У висновках наголошується на потребі комплексних заходів для подолання викликів, що стоять перед ОСР в Україні.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) (нова редакція). Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 №33. 37 с. URL : https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

2. Бондар О. І., Барановська В. Є., Єресько О. В. та ін. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях : науково-методичний посібник для вчителів / за ред. О. І. Бондаря. Херсон : Гринь Д.С., 2015. 228 с. URL : <https://dea.edu.ua/img/source/24122015.pdf>

3. Вербицький В. Соціальні та педагогічні аспекти реалізації ідей сталого розвитку в освітньому просторі України. Освіта сталого розвитку : інтерактивний посібник. К., 2024. С. 4–9. URL : <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2024.pdf>

4. Висоцька О. Є. Випереджаюча освіта для сталого розвитку : методологія, методика, технології : навчально-методичний посібник. Дніпропетровськ : Видавництво «Акцент ПП», 2012. 292 с. URL : <https://www.academia.edu/43668392/>

5. Гавриш Н.В. Формування навичок, орієнтованих на сталий розвиток, як показника соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку. *Перспективи та інновації науки*. 2024, № 12(46). (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). С. 190–200. DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-12\(46\)-189-200](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-12(46)-189-200)

6. Гавриш Н., Пометун О. Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку. Парціальна програма для закладів дошкільної освіти. Київ, 2019. 31 с. URL : partsialna-programa-doshkilnyatam-osvita-dlya-stalogo-rozvytku.pdf

7. Гавриш Н., Саприкіна О., Пометун О. Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку : навч.-метод. посіб. для дошкіль. навч. закладів / за заг. ред. О. Пометун. Дніпро : «ЛІРА», 2014. 120 с. URL : <http://bilatserkva-dnz9.edukit.kiev.ua/Files/downloads/1043434.pdf>

8. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1392-2011-%D0%BF#Text>

9. Державний стандарт початкової освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>

10. Державний стандарт профільної середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня 2024 року № 851. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#Text>

11. Закон України «Про вищу освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 37–38, ст. 2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

12. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 38–39, ст. 380. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

14. Звіт про стан виконання у 2023 році Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року. Затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України

від 21 квітня 2021 р. № 443. URL : <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/Rozmishhennya-Zvit-po-vykonannyu-NPD-za-2023.pdf>

15. Коренева І.М. Феномен «освіта для сталого розвитку»: сутність та сучасні особливості концепту. *Український педагогічний журнал*. 2018, № 2. 113–123. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2018_2_16

Модельна навчальна програма «Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Пометун О.І., Ремех Т.О., Малієнко Ю.Б., Мороз П.В.). URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Doslidzhuyemo.istoriy>

17. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». URL : <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6f446a44-9bba-41b0-8642-8db3593e696e&title=NatsionalnaDopovid-tsiliStalogoRozvitku-Ukraina->

18. Нова Українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. 2016. URL : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/>

19. Пометун О. І., Ремех Т.О., Серова Г. В. Модельна навчальна програма «Громадянська освіта» для 8 класу закладів загальної середньої освіти. 16 с. URL : https://drive.google.com/file/d/10GfKHJ1_pwj0fkplt2B01hEo8qYn98Ii/view

20. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>

21. Пометун О.І. Педагогічні засади освіти для сталого розвитку в українській школі. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 171–182. URL : <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/53>

22. Пометун О.І. Гупан Н.М., Ремех Т.О., Серова Г.В. Основи інтегрованого навчання учнів громадянської освіти та історії в 5–6 класах: методичний посібник / За загальною редакцією О.І. Пометун. [Електронне видання]. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. 134 с. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/740707/>

23. Пометун О. І., Малієнко Ю. Б., Ремех Т. О. Досліджуємо історію і суспільство. Інтегрований курс : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2023. 176 с.

24. Пометун О., Ремех Т. Досліджуємо історію і суспільство: підручник інтегрованого курсу для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2023. 256 с. URL : <https://pidruchnyk.com.ua/2608-istoriia-6-klas-pometun-2023.html>

25. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.03 р., № 634 «Про затвердження комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку,

на 2003–2015 роки». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2003-%D0%BF#Text>

26. Чайковська Г.Б. Освіта для сталого розвитку в сучасній початковій школі: умови впровадження. *Педагогічний альманах*. 2021, № 47. С. 50–57. DOI: <https://doi.org/10.37915/pa.vi47.154>

27. Marilyn Mehlmann and Olena Pometun/ ESD Dialogues: Practical Approaches to Education for Sustainable Development by and for Educators. Global Action Plan International, Sweden, 2013. 143 p.

28. United Nations. The Sustainable Development Goals. World's Largest lesson. (nd). 2015. URL : <http://worldslargestlesson.globalgoals.org>

29. UNECE Strategy for Education for Sustainable Development adopted at the High-level meeting of Environment and Education Ministries. Vilnius, 17–18 March, 2005. URL : <https://digitallibrary.un.org/record/545239?ln=en&v=pdf>

30. UNESCO and The Inter The International Decade of Education for Sustainable Development (2005–2015). URL : <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000130632>

Information about the authors:

Pometun Olena Ivanivna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Senior Researcher,
Institute of Pedagogy of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine
52-D, Sichovykh stritsiv str., Kyiv, 04053, Ukraine

Remekh Tetiana Oleksiivna,

Candidate of Pedagogical Sciences, Executive Researcher,
Head of the Department of Social Science Education,
Institute of Pedagogy of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine
52-D, Sichovykh stritsiv str., Kyiv, 04053, Ukraine

Sierova Galyna Volodymyrivna,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Research Fellow at the Department of Social Science Education,
Institute of Pedagogy of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine
52-D, Sichovykh stritsiv str., Kyiv, 04053, Ukraine